

Η Μήδεια - Μήτις:

Ο κύκλος και ο μαγνητισμός του κέντρου

Στην ορφική μυθολογία η Μήτις (Μήτις) ήταν η Αρχέγονη θεά, που ενώνει μέσα της το Θηλυκό και το Αρσενικό (Ανδρογυνική θεότητα), η Μήτις-Φάνης¹. Αυτή η διπλή φύση της εκφράζει την αρχική τελειότητα, το ΕΝ-ΟΛΟΝ.

Αντιγόνη Μώρου

Θεατρολόγος - Φιλολόγος

Η Μήτις², σύμφωνα με τη μυθική της καταγωγή από την μητέρα της Τηθύη και τον πατέρα της Ωκεανό, έχει το χάρισμα των θεοσπίτων των υδάτων, αυτό της μεταμόρφωσης: μπορεί να εκφράζει σειρά μορφών με πλήρη κύκλο και στο τέλος του κύκλου να επανέρχεται στην πρώτη της κατάσταση. Νοητική δύναμη, παhton γνώσια και πονηριά, μαγεία, υφάνει σαν σε παγίδα τον ιστό του γίνεσθαι. Έτσι, τη βλέπουμε στον Ησίοδο να σμίγει σε γάμο με το Δία, ο οποίος στη συνέχεια την καταπίνει και γίνεται ο ίδιος απόλυτος μονάρχης, "μπίτιος", "μπίτιετα" Ζεύς³. Καταπίνοντας την Μήτιν, ο Δίας θέτει τέρμα στην εξέλιξη των αρχέγονων δυνάμεων του χάους, της αταξίας, και οδηγεί τον κόσμο στην ιεράρχηση, στη σταθερότητα, στην ανάδυσση στο φώς.

Οι ορφικοί δίνουν βεβαία μίαν άλλη διάσταση στο επεισόδιο της κατάποσης της Μήτιδος: μέσω του Δία πραγματοποιείται μια δεύτερη δημιουργία, ομόλογη της πρώτης, του Αρχέγονου Όντος Μήτιδος-Φάνης⁴, και ο Δίας εμφανίζεται ως γεννητήριος θεός, που επανεντάσσει τα μέρη εντός του Όλου. Άλλωστε, έτσι συνδέεται και με το γιο του, τον ορφικό Διόνυσο⁵. Ο Διόνυσος εκπροσωπεί την ολοκληρωτική ενότητα του καταμερισμένου κόσμου. Μέσω από το διαμελισμένο από τους Τιτάνες κομμάτι του, βγαίνει το γένος των ανθρώπων, που φέρει το γήινο και το θεϊκό-διονυσιακό στοιχείο⁶. Έτσι οι άνθρωποι, κατά την ορφική θεογονία, μπορούν να επιστρέψουν στη χαμένη ενότητα μέσω του Διόνυσου.

Η Μήτις-Φάνης, λοιπόν, παίρνεται για χαρακτηριστικά του Διόνυσου, εκφράζοντας την κίνηση από

το ΕΝΑ στα πολλά, από το θεϊκό ολο στο ανθρώπινο, εγκόσμιο, και το αντιστροφή.

Η Μήδεια μας φέρνει ετυμολογικά στο σημασιολογικό πεδίο της «μήτιδος»: επινόηση, σοφία, αλλά και δόλος, πανουργία.

Η Μήδεια-Μήτις ενώνεται με τον Ιάσωνα μέσα στην αποτρόπαιη Νύχτα του Έρωτα. Αυτός ο Έρωτας, με την τρομαχτική του σιωπή, στο τέλος γυρνά στην Πρωτογέννητη Μήτιν, το Θηλυκό και Αρσενικό Όν στις αρχές της δημιουργίας. Μάγισσα η Μήδεια, μεταμορφώνει τα μέρη σε ΕΝΑ μέσα σε κύκλο: κανένας δεν ξεφεύγει από τη δύναμη της, κύκλος και δεσμός μαζί υφάνουν τον αμετάκλητο ιστό του πεπρωμένου. Ο κύκλος εκφράζει τόσο την τελειότητα, το ΕΝ της αρχαίας Μήτιδος (σοφία), όσο και την πολλαπλότητα, την πονηριά της θεάς, που μεταμορφώνεται σε πολλές μορφές (δόλος, μαγεία). Η Μήδεια-Μήτις γεννά σαν κοσμική μήτρα τον Έρωτα, δημιουργεί τη ζωή. Όταν ο έρωτας της υπερβεί τα ανθρώπινα, θεώ-μενος το διονυσιακό στοιχείο, τότε μεταμορφώνεται σε θάνατο, κλείνοντας τον κύκλο της δημιουργίας.

Πρόκειται για την αλχημεία της γέννησης του θεού μέσα στον κόσμο, που συντελείται πάντοτε μέσα στο αίμα, στο Πένθος, κατά Ευριπίδη: η "Μήδεια" προαναγγέλλει τις "Βάκχες". Η γονιμότητα της Γυναίκας-Μήτερας τραυματίζεται με το φόνο των παιδιών, πεθαίνει για να ανακλωθεί⁷ η Μητέρα σκοτώνει το Γιο στη θέση του Πατέρα με μια τελετουργική βάρβαρη πράξη⁸ (το ακραίο σημείο της σεξουαλικότητας), που συμβολίζει την ακώρυψη της δημιουργίας και την επιστροφή στο χάος. Όλα

Η μάγισσα Μήδεια κάνει Ξορκία (Υδρία του Ζωγράφου της Κοπεγχάγης).

μπορούν να Ξαναρχίσουν από τον χρόνο μηδέν, τη σιωπή, τη νύχτα. «Η συμβολική επιστροφή στο χάος είναι απαραίτητη για κάθε νέα δημιουργία»⁹.

Η Μήδεια τρομάζει τους άλλους, γιατί η κίνησή της είναι κάθετη: κατεβαίνει στο "πηγάδι" της¹⁰, πυροδοτώντας τον κόσμο με τη φλόγα του πρωτόγονου έρωτα της¹¹ ύστερα ανεβαίνει για να αποθεωθεί. Η Μήδεια στο τέλος αποχαιρέτα τα εγκόσμια, μιλώντας με τη φωνή του πανάρχαιου θεού: Μήτις - Φάνης - Διόνυσος. Είναι ίσως το μοναδικό πρόσωπο της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας, που περνά τόσο γρήγορα από το τραγικό στην υπέρβαση του. Μέχρι να συνειδητοποιήσουμε το μέγεθος του έρωτά της, αυτός μας ξεφεύγει, σκληραίνει, σκοτεινιάζει, γίνεται θάνατος.

Μια παράσταση

Μέσω σ' έναν αυστηρά κλειστό κύκλο, στην ορχήστρα του θεά-

τρου της Επιδαύρου, καλυμμένη με ένα κόκκινο/μαύρο υλικό –ως φρασιστειογενής, “ανόικειος” χώρο– και με κέντρο-ομφάλιο τη Μήδεια, παίχθηκε η ομώνυμη τραγωδία στην παράσταση του Εθνικού Θεάτρου⁴.

Γύρω από το κέντρο, με το θρόνο της Μήδειας, σύμβολο της εξουσίας της, ο σκηνοθέτης Νίκος Χαρολάμπους κίνησε τα πρόσωπα του έργου σε δύο ομόκεντρος κύκλους: ο εσωτερικός κύκλος για τους άντρες Κρέοντα - Ιάσωνα - Αιγέα· ο εξωτερικός για το Χορό των γυναίκων.

Όλα τα πρόσωπα μπαίνουν στην τροχιά της Μήδειας κέντρου, μαγνητωμένα από την εξωαυθρόπινη δύναμη της. Ο σκηνοθέτης στήριξε τη σκηνική του σύλληψη στο αμφισήμαντο αντιθετικό σχήμα *έλης-απόθησης* κέντρου και περιφέρειας, Μήδειας και δευτερευόντων πρώων⁵.

Το κέντρο λειτουργήσε ως εστία συγκρούσης των προσώπων του έργου (Μήδεια-Κρέων, Μήδεια-Ιάσων), αλλά και ένωσης, φιλίας (Μήδεια-Αιγέας). Αυτή η πόλωση αποδίδει στη Μήδεια τη μυθική-μαγική της διάσταση: ο μυθικός ήρωας είναι πάντοτε Μεσολαβητής των αντίθετων δυνάμεων, ιερό-εγκόσμιο (βία).

Ο αμφισήμαντος συμβολισμός της Μήδειας-κέντρου καταγράφεται μέσα στο σκηνικό χώρο και από το Χορό, που εδώ διασπάται, εκφράζοντας από τη μια το οιασιακό, ιερό στοιχείο στην ομαδική του κίνηση, όρχηση από την άλλη, η ατομική έκφραση των δύο κορυφαίων του Χορού συμβολίζει το εγκόσμιο, το ανθρώπινο πάθος.

Εξάλλου, η αντίστροφη κυκλική κίνηση του Χορού (αντίθετα με τους δείκτες του ρολογιού) απαρτίζει τον αντιθετικό χαρακτήρα της κεντρικής πράξης της τραγωδίας: Έρωτας-Θάνατος, “Ενοάρκωση του Μαύρου Έρωτα” αποκαλεί ο J.Κοττ τη Μήδεια⁶: για το “βάρβαρο έρωτα” της Μήδειας μιλά ο Γιώργος Χειμωνάς⁷. Είναι η αποτρόπαιη, μυστική ένωση της με τον Ιάσωνα, που τον παίρνει μαζί της στο σκοτεινό “ηγάδι” της.

Η αντίθεση, που στηρίζει τη δυναμική των γραμμών σιτη σκηνοθεσία, υπογραμμίζεται από την απόλυτη καθετότητα/στατικότητα της Μήδειας σε σχέση με τα

άλλα πρόσωπα. Στην αρχή εμφανίζεται από μια υπερυψωμένη σκάλα, που στέκει στο κενό, αποκαλύπτοντας τη μαγική της διάσταση. Η Μήδεια κατεβαίνει τη σκάλα και καταλαμβάνει το κέντρο, όπου βρίσκεται ο θρόνος της, προβάλλοντας την καθετότητα ως κύριο γνώριμά της. Από δω δεν θα μετακινηθεί παρά μόνο στο τέλος, για να ξαναφανεύει θριαμβευτική στην κορυφή της σκάλας, στη σκηνή της Αποθέσεώς της.

Όλα τα άλλα πρόσωπα χαρακτηρίζονται από κινητικότητα και διέγερση των γραμμών (κυκλικές κινήσεις ή διαγώνιες), διεκδικώντας το κέντρο ή απωθώντας το (είσοδος/έξοδος).

Η πρόθεση του σκηνοθέτη είναι να προβάλει το μυθικό-θεϊκό στοιχείο της Μήδειας μέσα από τις απόλυτα κάθετες γραμμές της σκηνικής της δράσης: η Μήδεια, ενώοντας το πάνω και το κάτω στο κέντρο - ομφάλιο χώρο, σημείο συνάντησης των τριών κοσμικών ζωνών⁸, παρουσιάζεται ως το μόνο πρόσωπο που υπερβαίνει τα ανθρώπινα όρια και εισδύει στην περιοχή του θεϊκού - υπερφυσικού.

Αυτό το βήσιμα στο αρχεγόνο ηγάδι του Όντος προαναγγέλλει ο Χορός στη σκηνική σύλληψη του Χαρολάμπους με τη βίαιη αντίστροφη κυκλική του πορεία. Η Μήδεια παρουσιάζεται ως σεισμός: η εισβολή του “βάρβαρου” μυθικού στοιχείου στην ορθολογιστική κοινωνία μας επιφέρει κοσμικές δονήσεις, αλλαγές. Ο Χορός, κρίκος ανάμεσα στο χτές και το σήμερα, γίνεται ο φορέας αυτής της δόνησης. Στο τέλος της παράστασης σκόρπιες οι γυναίκες του Χορού μέσα στο σκοτεινό κύκλο της ορχήστρας (μόνο το κέντρο φωτίζεται καλά) μας καθιστούν με δέος κοινωνούς του ακατάληπτου μυστηρίου: για να ενωθείς με το θείο, τον Κόσμο, πρέπει να εγκαταλείψεις το ανθρώπινο, το ατομικό. Η αποκάλυψη του θεού από τον άνθρωπο γίνεται μέσα στο αίμα, τη θυσία. Κάθε νέος κύκλος δημιουργίας εγκαινιάζεται με τον τελετουργικό φόνο, και τη μετάληψη του διονυσιακού σώματος.

Στην “αιματηρή συνειδητοποίηση της ευθύνής”⁹ οδηγεί η τραγωδία, προπάντων σήμερα, που το ατομικό, στην αυτάρκεια του,

απειλεί να εξορίσει για πάντα το άλογο, το μυθικό στοιχείο, επιπέδοντας την “ύβρι” της θείας ιδέης της δημιουργίας.

Η “Μήδεια” είναι μια πρόκληση για τον άκρατο ορθολογισμό του ανθρώπου. Στην παράσταση του Εθνικού Θεάτρου ο κύκλος και το κέντρο οριοθετούν γεωμετρικά και ανθρωπολογικά αυτή τη διάσταση ανάμεσα στο ανθρώπινο - θεϊκό και το λογικό - άλογο, αποκαλύπτοντας τη βαθιά αντιθετικότητα του διαπιστωμένου Όντος, ουσία του τραγικού και μαζί ερέθισμα για την υπέρβασή του.

Σημειώσεις

1. O. Kern, *Orphiconum Fragmenta* (συνομωγρ.: O.F.), Βερολίνο 1963 (4 έκδ. 1992), απόστ. 85, σ. 157.
2. Σχετικά με την “Μήτην”, στήριχθηκε με στο: J.P. Vernant - M. Detienne, *Μήτις - Η παλιότερη νόηση στην αρχαία Ελλάδα*, Λαϊκόλεξ (Ζαχαρόπουλος), Αθήνα 1993.
3. Ηοιάδου, *Θεογονία*: “μητιέτα”, 56, 520, 904: “μητιέσις”, 286, 457.
4. Για ταύτιση Διόνυσου-Θήνητος-Μήτιδος, στο O. Kern, O.F., απόστ. 170.
5. W.K.C. Guthrie, *Orphée et la Religion Grecque*, Payot, Paris 1958, σσ. 98-99.
6. Ζητείται με το φωνο του Θεικού Βασιλείου ή του Γιου του Βασιλείου βλ.: G. Frazer, *Ο Χρυσός Κλώνος*, τόμ. Β’ (Μελέτη για τη Μαγεία και τη Θρησκεία), Εκάτη, Αθήνα 1991, σσ. 184-122 και 222-27.
7. M. Éliade, *Mythes, rêves et mystères*, Galliard, Paris 1949, σσ. 104.
8. Έκφραση του Γ. Χειμωνά από την Εισαγωγή της μετάφρασης.
9. Η παράσταση της “Μήδειας” παίχθηκε από το Εθνικό Θέατρο στην Επιδαύρο στις 10 και 11.7.1993. Μετάφραση Γ. Χειμωνά, σκηνοθεσία Ν. Χαρολάμπους, σκηνικά Σ. Αντωνοπούλου, κοστούμια Γ. Μετζίκοφ, μουσική Γ. Κοιρανίου και χορογραφίες Μ. Χορς. (Στο ρόλο της Μήδειας: η Αντιγόνη Βαλόου).
10. Για τη σκηνική σύλληψη της “Μήδειας” λάβαμε υπόψη της σχετικής παρατηρήσεις του σκηνοθέτη Ν. Χαρολάμπους, σε συνουμία μας κατά τις πρόβες του έργου.
11. J. Coct, *Θεοφωγία*, Εξάντος, Αθήνα 1976, σ. 243.
12. Γ. Χειμωνάς, μετάφραση της “Μήδειας” του Ευριπίδη, από την Εισαγωγή, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1989.
13. M. Éliade, *Traité d'histoire des religions*, ed. Payot, Paris 1949, s. 200-201.
14. Γ. Χειμωνάς, στην Εισαγωγή της μετάφρασής του.